

DROGA WOJOWNIKA – JAPOŃSKI ETHOS RYCERSKI

Celem pracy jest wszechstronne ukazanie japońskiego ethosu¹ rycerskiego, łącznie z ukazaniem wykorzystania wątków owego ethosu i kultury wojowników – samurajów – podczas drugiej wojny światowej, oraz ich wpływu na współczesną popkulturę.

Przez siedem wieków drugiego tysiąclecia naszej ery realną władzę polityczną w Kraju Wschodzącego Słońca sprawowała klasa wojowników, uważana za najwyższą warstwę społeczną. To właśnie owym ludziom wojny, nazywanym samurajami lub *bushi*, zawdzięczamy szereg specyficznie japońskich rysów kulturowych. Nie znaczy to jednak, że była to klasa jednolita lub niezmienna na przestrzeni setek lat swojej dominującej pozycji w krajobrazie Japonii. Także sam ethos wojowników japońskich, nazywany obecnie *bushidō*, zmieniał się wraz z upływem czasu, ewolucją technik walki i stosowanego powszechnie uzbrojenia, nowymi wojnami oraz życiem wybitnych *bushi*. Dopiero w epoce Edo (shōgunat Tokugawa – 1600-1868) samurajowie stanowili dziedziczną klasę wojowników. Wówczas też zaczęto kłaść nacisk na wiodącą rolę *bushi* jako przewodników całego narodu japońskiego, którzy powinni stanowić wzorzec moralnego postępowania dla wszystkich klas społecznych². Samurajowie zasadniczo byli żołnierzami walczącymi konno, głównie za pomocą łuku (w początkowych wiekach drugiego tysiąclecia naszej ery), włóczni i dwuręcznej szabli, która stała się z czasem najbardziej rozpoznawalnym i szanowanym symbolem japońskiego wojownika. Ich obowiązki nie sprowadzały się jednak tylko do wojny, bowiem *bushi* byli ludźmi wykształconymi, służącymi także jako urzędnicy, a wielu z nich było również utalentowanymi artystami czy pisarzami.

W Europie dysponujemy pojęciem tzw. kodeksu rycerskiego. Kodeks ten jest pewnym ideałem, wykształconym w toku wieków średnich, odnoszącym się do pożądanых zachowań rycerza – szlachcica. Jest ethosem owej grupy społecznej, elitarnych wojowników³. Pragnę się tutaj skupić na rozumieniu ethosu jako zespołu reguł obyczajowo-moralnych obowiązujących w danej grupie społecznej czy klasie zawodowej. Reguł, które są pewnym ideałem, ale które niekoniecznie są przestrzegane, chociaż w teorii mają być obyczajami, normami i wartościami, współtworzącymi styl życia tejże społeczności. W Japonii ów ethos nazwano w epoce Edo *bushidō* – „drogą wojownika”. Sam termin jest dosyć późny, a został

¹ Używam tutaj słowa *ethos*, a nie *etos* idąc za Marią Ossowską – M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 2000, s. 7.

² Pisał o tym Yamaga Sokō w XVII w. – *Martial Arts of the World. An Encyclopedia*, red. T. A. Green, Santa Barbara 2001, s. 195.

³ Szerzej na ten temat pisał m.in. Richard Barber – R. Barber, *Rycerze i rycerskość*, Warszawa 2003.

spopularyzowany, wraz z niemal mitycznymi zasadami, przez profesora Inazō Nitobe, który w 1900 roku wydał książkę *Bushidō – dusza Japonii*⁴. Owe zasady, którymi winni kierować się samurajowie to prawość, odwaga, humanitarność, uprzejmość, prawdomówność, honor oraz – przede wszystkim – lojalność. Do tego dochodził szereg dodatkowych zaleceń, związanych w dużej mierze z naukami konfucjańskimi. Bardzo ważną cnotą było na przykład nieustające samodoskonalenie się jednostki⁵.

Bushidō, czyli zespół reguł moralnych obowiązujących klasę zawodowych wojowników, nigdy nie został wyrażony *explicite* w jednej, spisanej i obowiązującej powszechnie formie. Możemy go rekonstruować na podstawie dzieł literackich, zapisów w kronikach, czy przepisów dla członków rodziny pozostawianych przez głowy rodów. Zasady tego swoistego kodeksu postępowania dotyczyły wyłącznie samurajów, którzy wykazywali się, podobnie jak europejscy rycerze, solidaryzmem grupowym, w którym przeciwnik z tej samej klasy społecznej był osobą bardziej szanowaną, niż prosty chłop z własnych włości.

Jednak dla pełniejszego ukazania mentalności klasy wojowników niezbędne jest omówienie nie tylko dzieł literackich, zwłaszcza eposów rycerskich⁶, ale i stylu życia oraz obowiązków, nakładanych na wojowników przez ich powołanie – sztukę wojny. I tak jednym z najważniejszych aspektów kultury wojowników na całym świecie jest uzbrojenie jakim dysponują. Bowiem to broń konstituuje wojownika – rycerz nie byłby rycerzem bez wierzchowca, miecza i zbroi. Podobnie było z samurajami, a noszenie broni wyróżniało *bushi* spośród innych warstw społecznych. Gotowość jej użycia wiązała się z przygotowaniem na śmierć, co wpływało silnie na autopercepcję wojowników. Dodatkowo w samym kształcie oraz zdobnictwie japońskiej broni bardzo silnie zaznacza się niezwykle dbałość o detale i estetykę, czyniącą zwłaszcza z *katany* dzieło sztuki, co świadczy o rewerencji, z jaką wojownicy odnosili się do atrybutów swego stanu.

Aby skutecznie władać bronią niezbędne jest przygotowanie sprawnościowe i długo zdobywane umiejętności, czyli to, co dzisiaj nazywamy sztukami walki. Japońskie sztuki walki są efektem wielowiekowych zmagania na polach bitew. Narodziły się w licznych starciach z podstawowej potrzeby przetrwania, mając zwiększyć szansę na zwycięstwo i przeżycie wyszkolonego wojownika. Przygotowanie do walki z przeciwnikiem stanowiło podstawę edukacji samurajów. Od najmłodszych lat synowie rodów wojskowych musieli

⁴ I. Nitobe, *Bushido – dusza Japonii. Wykład o sposobie myślenia Japończyków*, Bydgoszcz 2001.

⁵ Co podkreślali już wybitni szermierze z XVI i XVII wieku, tacy jak np. Miyamoto Musashi.

⁶ Opierać się będę głównie na dwóch najważniejszych, wiekowych i najszerzej znanych, popularnych w całej Japonii, klasycznych eposach wojennych *gunkimonogatari*, a mianowicie *Heike monogatari* oraz *Taiheiki*.

wprawiać się w licznych umiejętnościach bojowych, co wpływało na rzeźbę sylwetki, a sprawne ciało było wysoko cenione – podobnie jak wśród europejskich rycerzy.

Podjęcie do problemu samodzielnego odbierania sobie życia jest z pewnością najbardziej widoczną różnicą pomiędzy ethosem japońskich i europejskich wojowników. W Japonii samostanowienie o swoim losie nie było poddane tak opresyjnej władzy religijnej jak w krajach Europy, ponieważ nigdy nie istniało tam silne tabu religijne nakładające na śmierć z wyboru odium szaleństwa czy opętania przez demony, jaki nałożyła na samobójstwo religia chrześcijańska. Od samurajów wymagano wręcz w pewnych sytuacjach honorowego rozprucia brzucha, znanego pod nazwą *seppuku*.

Na wyobrażenie wojowników o nich samych oraz obowiązkach, jakie są na ich barki nałożone przez społeczeństwo i panów feudalnych, wpływały także czyny słynnych samurajów. Niektóre osoby stały się ponadczasowymi wzorcami prawości, wierności czy odwagi, stając się wcieloną egzemplifikacją ideału cnót wojownika. Taką osobą był lojalny sługa cesarza Kusunoki Masashige, którego kult promowały militarystyczne władze w pierwszej połowie XX wieku, takimi byli słynni panowie feudalni z okresu *senjoku* – „kraju w wojnie” (XV-XVI w.) Takeda Shingen i Uesugi Kenshin, wreszcie osiemnastowieczni prawi mściciele pod postacią czterdziestu siedmiu *rōninów*.

Podczas drugiej wojny światowej do specyficznego rozumienia dziedzictwa samurajów odwoływał się rząd cesarski, armia i marynarka. Uwypuklano lojalność wojownika wobec suwerena i jego gotowość na śmierć. Najjaskrawszym przykładem wcielania owych idei w życie było powołanie Specjalnego Korpusu Uderzeniowego, znanego szerzej pod nazwą *Kamikaze* – „boski wiatr”, którego zadaniem było atakowanie amerykańskiej floty na wodach Pacyfiku oraz ostatni straceńczy rejs superpancernika Yamato.

Mogłoby się wydawać, że kultura samurajska, jako relikwium przeszłości w kraju technicznie tak wysoko rozwiniętym jak Japonia, nie będzie cieszyła się wysoką waloryzacją. Tak jednak nie jest, i to pomimo tego, iż wartości *bushidō*, skutecznie wypaczone przez nacjonalistyczne władze przed drugą wojną światową i okrutnie wykorzystane podczas tego konfliktu, przez kilka dziesięcioleci postrzegane były negatywnie, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych⁷. Dzisiaj odwołania do samurajów w kulturze popularnej są czymś naturalnym i przenikają do rozmaitych mediów, także w krajach Zachodu. Ciężko wręcz

⁷ Do bardzo negatywnego odbioru terminu *bushidō* na Zachodzie przyczyniła się zwłaszcza książka *Rycerze bushido*, której autorem był Lord Russell of Liverpool, traktująca o japońskich zbrodniach wojennych.

wyobrazić sobie japońskie gry video, *mangi*, *anime*⁸ czy filmy aktorskie bez śmiertelnie skutecznych, uzbrojonych w szable samurajów.

Epoka samurajów wciąż pozostaje żywa w wyobraźni mieszkańców Archipelagu. Jest to ważna część ich historii, nie dziwi więc fakt, iż obraz wojownika – archetypowego przedstawiciela narodu – silnie oddziałuje na świadomość Japończyków. Podobnie jest z *bushidō*. Drogą wojownika nadal starają się kroczyć niektórzy ludzie, niezależnie od pochodzenia społecznego, a nawet narodowości. Są wśród nich współcześni mistrzowie sztuk walki oraz znani pisarze⁹. Bowiem „samuraj odnajduje swoją Drogę w umiłowaniu dwóch umiejętności – *bunbu-nidō*, Drogi oręża i Drogi nauki”¹⁰.

⁸ *Manga* i *anime* to japońskie komiksy i filmy animowane.

⁹ Najbardziej znaczącym pozostaje Yukio Mishima, który zafascynowany kulturą swych przodków ostatecznie zdecydował się w spektakularny sposób popełnić samobójstwo w dawnym samurajskim stylu, w bazie japońskich Sił Samoobrony w 1970 roku.

¹⁰ M. Musashi, *Księga pięciu kręgów*, Bydgoszcz 2004, s. 24.